

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

II29 Θεωρία της Ιστορίας

Ενότητα 11: Διλήμματα μνήμης και λήθης

Αντώνης Λιάκος

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας

Διλήμματα μνήμης και λήθης 1

- Γιατί οι Σέρβοι, Κροάτες, και Βόσνιοι Μουσουλμάνοι συμβουλεύονται να ξεχάσουν το παρελθόν τους, ώστε να συμβιώσουν ειρηνικά, ενώ πρέπει να διατηρούμε τη μνήμη των γερμανικών εγκλημάτων του πολέμου;
- Τί πρέπει να κάνουν οι Ιρλανδοί, οι Κύπριοι, οι Κούρδοι, οι Πόντιοι και οι Αρμένηδες;
- Οι Ισπανοί και οι Έλληνες με θύματα στον εμφύλιο;
- Οι Νοτιοαφρικανοί, να ξεχνούν ή να θυμούνται το Apartheid;

Διλήμματα μνήμης και λήθης 2

- Η καλλιέργεια της μνήμης ή της λήθης είναι προφανώς ένα ζήτημα ηθικό, πολιτικό και βέβαια ιστορικό.
- Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, ο λόγος περί μνήμης απέκτησε ένταση και πυκνότητα τις τελευταίες δεκαετίες συνοδεύοντας το πρακτικό και θεωρητικό ενδιαφέρον για τις ταυτότητες.
- Η μνήμη θεωρείται ο πυρήνας της ταυτότητας.

Ιστορία ή Μνήμη; 1

- Η εποχή που καθοδηγήθηκε από τις βασικές ιδέες του Διαφωτισμού, και επομένως από την ιδέα της προόδου, έδινε έμφαση στην ιστορία και όχι στη μνήμη. Το πρόβλημα ήταν η απελευθέρωση από το παρελθόν. Η ιστορία επομένως αποσκοπούσε στην εκλογικευμένη ανασυγκρότησή του.

Ιστορία ή Μνήμη; 2

- Γι' αυτό βασίστηκε στη διαμεσολάβηση της μνήμης από έννοιες καθολικές. Η ιστορία ως μορφή γνώσης τοποθετεί την βιωμένη ή παραδομένη εμπειρία στην ανάλυση των δομών μιας κοινωνίας και των αιτιωδών συναφειών που υπόκεινται στην εξέλιξή της. Αν αντικείμενο της μνήμης είναι το παρελθόν, της ιστορίας είναι ο ιστορικός χρόνος.

Ιστορία ή Μνήμη; 3

- Αν όμως η ιστορία ανέδειξε τον ιστορικό ως διαμεσολαβητή ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, αυτός ο διαμεσολαβητής δεν ήταν ουδέτερος ή ανιδιοτελής.
- Η ιστορία υπηρέτησε το εθνικό κράτος στην ανάπτυξή του, τις άρχουσες ελίτ και την ομοιογενοποίηση των κοινωνιών. Σ' αυτή τη διαδικασία λειτούργησε επιλεκτικά.
- Ορισμένες περιόδους και ορισμένες εμπειρίες αναδείχτηκαν. Άλλες αποσιωπήθηκαν ή απλώς δεν ανασύρθηκαν από τη σιωπή και την καταφρόνηση.
- Την ιστορία την γράφουν οι νικητές. Αλλά και οι ηττημένοι εκδικούνται.

Ιστορία ή Μνήμη; 4

- Σ' αυτή την εκδίκηση οφείλεται και η ανάδειξη της μνήμης. Γιατί αν οι κατώτερες τάξεις, οι καταπιεσμένοι λαοί και κοινωνικές ομάδες δεν διαθέτουν την πολυτέλεια των αρχείων και της καταγραφής, έχουν τους δικούς τους τρόπους να διατηρήσουν την αξιοπρέπειά τους, να εκφράσουν την αντίστασή τους, να συντηρήσουν την ελπίδα της χειραφέτησης.
- Αν οι νικητές είχαν την ιστορία, οι νικημένοι απαντούσαν με τη μνήμη. Αν οι Ναζί κατέστρεψαν τα τεκμήρια στα στρατόπεδα εξόντωσης, τα θύματα που επέζησαν είχαν τις προσωπικές τους μαρτυρίες.
- Και αν η επίσημη ιστορία είχε εξαφανίσει την παρουσία τους, τα θύματα των διώξεων, όπως στη Ρωσία, απαντούσαν περισυλλέγοντας τις θρυμματισμένες τους μνήμες.

Μαρτυρία

- Η μνήμη απαντούσε στην αρχειακή τεκμηρίωση της ιστορίας με την δικαιωματική παρρησία του επιζήσαντος, στην εμπρίθεια της ανάλυσης με τη συναισθηματική φόρτιση του υποκειμενικού βιώματος, με τη μαρτυρία, τα αδιαμεσολάβητα κατάλοιπα.

Εργαλειοποίηση της Μνήμης 1

- Η αθωότητα των πραγμάτων δεν διατηρείται. Η μνήμη εργαλειοποιήθηκε. Το Ολοκαύτωμα έγινε κρατική ιδεολογία στο Ισραήλ και πυροδότησε μια βιομηχανία μνήμης. Τα εθνικιστικά και μειονοτικά κινήματα χρησιμοποίησαν τον αποσπασματικό και συναισθηματικό λόγο περί μνήμης ως ιδεολογία διεκδίκησης, και ακύρωσης της μνήμης του γείτονά τους.

Εργαλειοποίηση της Μνήμης 2

- Οι από-εδαφοποιημένες σύγχρονες διασπορές αντικατέστησαν την αγάπη για την πατρίδα με την προσκόλληση στη μνήμη. Καθώς η μεταβίβαση της μνήμης από γενιά σε γενιά αδυνάτισε, τη θέση της κατέλαβε η εμπρόθετη καλλιέργεια της μνήμης.

Η λήθη 1

- Σ' αυτή τη διαδικασία η λήθη φαίνεται να έχει χάσει τα δικαιώματά της. Κι όμως, χωρίς λήθη ο κόσμος θα μας ήταν αφόρητος. Η υπερμνησία είναι εξίσου τραυματική με την αμνησία. Άλλωστε, η λήθη βρίσκεται στις προϋποθέσεις της πολιτικής στις πιο πρωταρχικές της μορφές, εκεί που υπερβαίνει την άμεση και φυσική αντεκδίκηση, για να ρυθμίσει ειρηνικά τη συμβίωση.

Η λήθη 2

- Τα παραδείγματα των αμνηστιών στην αρχαία Αθήνα, δείχνουν μια επιδέξια διαχείριση της μνήμης και της λήθης. Ο Ερνέστος Ρενάν έγραψε (στο «Τί είναι ένα έθνος;» 1882), πως «η λήθη είναι ουσιαστικός παράγων για τη δημιουργία ενός έθνους».

Επιλεκτική λήθη και επιλεκτική μνήμη 1

- Η λήθη έχει χάσει τα δικαιώματά της αλλά όχι την παρουσία της. Η μουλωχτή παρουσία της λήθης κάνει προβληματική, ηθικά, την αναφορά στη μνήμη.

Λ.χ. αναφερόμαστε στην ιστορική μνήμη στην Ελλάδα, και συνήθως ο λόγος γίνεται για τις «χαμένες πατρίδες» στη Μικρασία. Ξεχνάμε όμως ότι πάνω από μισό εκατομμύριο μουσουλμάνοι, πολλοί από αυτούς ελληνόφωνοι, άφησαν «χαμένες πατρίδες» στα Βαλκάνια. Ποιός θυμάται ότι η Θεσσαλονίκη είναι μια χαμένη πατρίδα για τους Εβραίους, είτε αυτούς που χάθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης είτε για κείνους που έφυγαν σ' άλλους τόπους; Κι όταν αναφερόμαστε στο Ολοκαύτωμα και ο νους μας πάει μόνο στους Εβραίους, ξεχνάμε τους Τσιγγάνους, τους Σλάβους, τους Κομμουνιστές, τους Ιεχωβάδες και τα άλλα θύματα.

Επιλεκτική λήθη και επιλεκτική μνήμη 2

- Επιλεκτικότητα της μνήμης; Αναπόφευκτα. Παρ' όλα αυτά όμως, υπάρχουν κάποιες σταθερές δεσμευτικές αρχές με βάση τις οποίες μπορούμε να θυμόμαστε και να λησμονούμε;
- Δύσκολη απάντηση. Γιατί οι κατανομές της λήθης και της μνήμης αποτελούν περιοχές που οι εξουσίες με ζήλο διεκδικούν ως ζωτικό ιδεολογικό χώρο. Εξάλλου, η πολιτική των ταυτοτήτων δεν σκοπεύει σε καθολικές αρχές, αλλά το αντίθετο· στην ιδιαιτερότητα.

Μνήμη και δικαιοσύνη 1

- Καθώς η μνήμη συνδέεται με τη δικαιοσύνη, θα μπορούσαμε να συζητήσουμε την εξής αρχή: **Δικαιοσύνη προς τα θύματα του παρελθόντος σημαίνει δικαιοσύνη προς τα θύματα του παρόντος.**

Π.χ. μνημονεύουμε τη Μικρασιατική καταστροφή όχι μόνο για να θυμηθούμε τους δικούς μας ξεριζωμένους, αλλά και τους ξεριζωμούς τους σημερινούς, τα караβάνια των προσφύγων που διασχίζουν σύνορα.

Μνήμη και δικαιοσύνη 2

- Η ανάμνηση της προσφυγιάς και της μετανάστευσης θα αφήσει ανεπηρέαστη τη στάση μας απέναντι στους σημερινούς πρόσφυγες Αλβανούς, Ρωσοπόντιους, κ.ά.; Μνημονεύουμε τα θύματα του ναζισμού για να σκεφτούμε τους παροξυσμούς του ρατσισμού που και σήμερα υπάρχει. Αν όμως είχαμε μάθει να θυμόμαστε ότι και οι Τσιγγάνοι ήταν αντικείμενο της ναζιστικής εξόντωσης, δεν θα απελευνόνταν με τόση ευκολία από τη σημερινή Γερμανία.

Από το τί στο πώς

- Επιστρέφοντας επομένως στο αρχικό ερώτημα, το πρόβλημα δεν είναι το τί πρέπει να θυμόμαστε και το τί να ξεχνάμε αλλά το πώς. Ο τρόπος προσέγγισης της μνήμης. Θα πρέπει όμως να γίνει σαφές ότι στο κείμενο αυτό προσεγγίζουμε τις ηθικές και πολιτικές πλευρές του διλήμματος μνήμη/λήθη. Οι ιστοριογραφικές και επιστημολογικές πλευρές, δηλαδή η μνήμη/λήθη ως εγγραφή του ιστορικού αρχείου στο σώμα μιας κοινωνίας, έχουν διαφορετικές παραμέτρους.

Συλλογικές ταυτότητες

- Η ταυτότητα συνδέει το ατομικό με το συλλογικό, κοινωνικό. Η συνείδηση που έχει το άτομο για το ρόλο του στην κοινωνία. Η έννοια του κοινωνικού ρόλου. Φυσικός ή κατασκευασμένος; Αμετάβλητος ή μεταβαλλόμενος; Η ιστορική κατασκευή και μεταβολή του ρόλου και άρα της ταυτότητας. Η έννοια της «κατασκευής», διαφορετική από την επινόηση.

Πώς κατασκευάζεται μια ταυτότητα;

- Οι οργανωτικές αρχές και το περιεχόμενο.
- Οι οργανωτικές αρχές καθορίζονται από την κοινωνία συγχρονικά. Αφορούν τη λειτουργία της. Το περιεχόμενο από την εμπειρία και ιστορικά. Δηλαδή: Οι εμπειρίες αυτές καθεαυτές δεν μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν και να κωδικοποιηθούν σε ταυτότητα. Από την άλλη οι οργανωτικές αρχές και ο κοινωνικός ρόλος δεν μπορεί να γίνει πειστικός και να βρεί ανταπόκριση αν δεν αναφέρεται σε οικείες εμπειρίες. Σ' αυτή την αλληλόδραση και οι δύο όροι αλλάζουν.

Περιεχόμενο ταυτοτήτων: Μνήμη και Εμπειρία

- Μνήμη και εμπειρία. Υπάρχουν εμπειρίες που τις βιώσαμε (λ.χ. η Δικτατορία για τη δική μου γενιά, η Κατοχή για την αμέσως προηγούμενη, κ.ο.κ.). Υπάρχουν όμως και εμπειρίες μαθημένες. Η μνήμη και πώς μεταδίδεται μέσα από τους κοινωνικούς μηχανισμούς. Επομένως, ταυτότητα και μνήμη είναι αλληλένδετες. Ούτε η μνήμη, ούτε η ταυτότητα είναι σταθερές. Αναθεωρούμε τη μνήμη μας για να ταιριάζει στην ταυτότητά μας, και αλλάζουμε την ταυτότητά μας καθώς περνάμε μέσα από καινούριες εμπειρίες και αποκτούμε καινούριες ή αναθεωρούμε τις παλιές μας μνήμες.

Η έννοια του "Άλλου" ή της "Ετερότητας" 1

- Το σύνολο των αντιλήψεων που προσδιορίζουν μια ταυτότητα καθορίζει και τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τους "άλλους".

Π.χ. οι Έλληνες τους Τούρκους και αντίστροφα. Οι Ευρωπαίοι τους Ασιάτες, οι ανώτερες και εγγράμματες τάξεις τις κατώτερες, οι άνδρες τις γυναίκες, οι ηλικιωμένοι τους νέους και αντίστροφα.

Η έννοια του "Άλλου" ή της "Ετερότητας" 2

- Συνήθως ο "άλλος" είναι ό,τι δεν είναι ο εαυτός. Του αποδίδονται οι αρνητικές ιδιότητες των οποίων το θετικό αντίστοιχο βρίσκεται στην εικόνα του εαυτού (ιστοριογραφικά στερεότυπα). Ακόμη περισσότερο, η μελέτη του "άλλου" χρησιμοποιείται για την αυτοδιάγνωση ή την αυτοεπιβεβαίωση.
- Edward Said, **Οριενταλισμός**.

Τέλος Ενότητας

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη εδώ. <http://eclass.uoa.gr/courses/ARCH240>

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2014. Κώστας Γαγανάκης. «Μάθημα: ΙΙ29 Θεωρία της Ιστορίας. Ενότητα: Διλήμματα μνήμης και λήθης». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH9>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (1/2)

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (2/2)

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Πίνακες

